

2006. – С.30–57. 3. Політична реформа очима експертів: значення публічних консультацій. – К.: УОЦР, МЦПД, 2007. – С. 122–133. 4. Порадник для неурядових організацій. – Львів: СПОЛОМ, 1999. С.151. 5. Розпутенко І.В. Державне управління в умовах перманентної конфронтації // Державне та муніципальне управління в умовах політико-адміністративної реформи: Мат-ли наук.-практ. конф. / Відп. ред. В.Я. Малиновський. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – 192 с. 6. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с. 7. Ткачук А. Населення чи громада? Або як впливати на місцеву владу. – К.: Ін-т громад. сусп-ва, 2003. – 72 с. 8. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В.Ф. Солдатенко (керівник). – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 576 с. 9. Хомуленко Т.Б., Падафет Ю.Г., Скориніна О.В. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу: Монографія. – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2005.-272 с.

УДК 327(477)

О. Ярошко

Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України

**ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
КАТЕГОРІЙ “НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ”
ТА “ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ЦІЛІ”
(НА ПРИКЛАДІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ)**

© Ярошко О., 2008

Визначаються філософсько-методологічні засади дослідження ключових категорій зовнішньополітичного аналізу “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі”. Теоретико-методологічні напрацювання у сфері дослідження “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі” співвідносяться з українською зовнішньополітичною практикою.

Philosophical methodological bases of the research of key categories of Foreign Policy Analysis “national interest” and “foreign policy goal” are determined at the present article. Theoretical methodological achievements in the research domain of “national interest” and “foreign policy goal” are correlated with the Ukrainian Foreign Policy Activity.

В умовах глобальних трансформацій, появи нових чинників міжнародної безпеки, посилення соціально-економічного розшарування країн світу, переосмислення ролі та місця держави у сучасних міжнародних відносинах для розуміння сутності цих процесів виникає потреба в їхньому належному науковому аналізі, зокрема із застосуванням методів філософії як світоглядної теорії.

У нашому дослідженні спиратимемось на наукові розробки у таких дослідницьких напрямках:

1) теоретичний міжнародно-політичний – розроблення категорій “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі” із застосуванням методів та підходів теорії міжнародних відносин [4; 8; 14; 16; 18; 20; 22–24; 28; 39–41];

2) дослідження зовнішньополітичних реалій України у контексті “національної ідеї”, “національного інтересу” та “національної безпеки” [1–3; 5–7; 9; 11; 13; 15; 17; 19; 25–26; 32–35; 38; 42; 45–47];

3) філософські дослідження категорій “інтересу” та “цілі” із застосуванням діалектичного підходу [21; 27; 31; 36; 43; 44].

З урахуванням досягнень наукової думки та авторських міркувань спробуємо інкорпорувати загальнофілософську методологію дослідження категорій “інтересу” та “цілі” у міжнародно-політичну науку у контексті дослідження “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі”, посиляючись на вітчизняну зовнішньополітичну практику задля ілюстрації можливості застосування теоретичних розробок під час прийняття рішень зовнішньополітичного характеру.

Теорія зовнішньої політики як складова міжнародно-політичної науки потребує центрального поняття, за допомогою якого можна було б пояснити причини та наслідки міждержавних інтеракцій. Попри неоднозначність тлумачення представниками різних течій поняття “національного інтересу”, воно і виконує роль цієї ключової категорії, відображаючи витоки дій держави на міжнародній арені [20, с. 58; 59]. Серед дослідників точиться дискусія з приводу об’єктивного та суб’єктивного аспектів змісту цього поняття та його специфіку у конкретно-історичний період, зокрема на сучасному етапі йдеться про національні інтереси держав в умовах глобалізації, інформаційно-технологічної революції, про появу нових викликів та загроз [17; 18; 22; 23; 38; 41]. Однак, попри відсутність консенсусу серед науковців щодо окремих аспектів “національного інтересу”, ключовим національним інтересом усіх без винятку держав є їхнє виживання як таких, оскільки без цього неможливе задоволення будь-яких інших інтересів. По суті, інтереси всіх держав тотожні (тому часто реалізувати свої інтереси можна за рахунок інтересів інших держав) й відображаються у триаді безпека – добробут – цінності [1; 4; 8; 11; 13].

Для дослідників зовнішньої політики пострадянських країн, зокрема й України характерним є розгляд концепту “національного інтересу” крізь призму понять “національної ідеї”, “національної ідентичності”, “національного характеру”, що пов’язано із формуванням нових націй-держав на пострадянських теренах та особливостями їхньої зовнішньої політики, де “національна ідея” виконує роль консолідувального чинника державо- та націєтворчих процесів, а “національні інтереси” є її конкретизацією на конкретно-історичному етапі [2; 3; 5–7; 9; 14–16; 19; 24–26; 28; 33–35; 40; 45–47].

Ще однією категорією сфери зовнішньополітичного аналізу є поняття “цілі”, що на належному теоретичному рівні розроблено марксистсько-ленінською наукою. Так, якщо інтерес – бажаний стан, то ціль – бажаний можливий, тобто під зовнішньополітичною ціллю розуміють співвідношення національних інтересів й потенціалу держави (засобів) [39]. Однак, попри таке розмежування між цими двома поняттями, вони часто вживаються як синоніми як на рівні науки, так і зовнішньополітичної практики, хоча частіше вживається поняття “національного інтересу”. Скажімо, в офіційних зовнішньополітичних актах України поняття “цілі” взагалі відсутнє, натомість вживаються поняття “завдань” і “пріоритетів” [10; 12; 29]. Застосування такого методологічного підходу певною мірою елімінує із царини зовнішньополітичного аналізу поняття “засобів”, які потрібні для реалізації цілей, а без цього зовнішня політика втрачає зв’язок із об’єктивними реаліями, будучи зарахованою лише до сфери усвідомлених потреб, тобто національних інтересів.

Втім, поняття “цілі” все-таки введено в національне законодавство: застосовується в Стратегії національної безпеки України від 12 лютого 2007 року в формулюванні “стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки” [37]. Хоча аналіз положень цього розділу приводить до висновку, що розробники документа ототожнюють поняття “стратегічних цілей” із “стратегічними пріоритетами”, “завданнями” та “метою”. Методологічно це подано як визначення “стратегічної мети” політики національної безпеки України – забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, дотримання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських стандартів і добробуту населення, – на основі чого визначаються “стратегічні пріоритети” політики національної безпеки, тобто відбувається конкретизація “стратегічної мети”; із “стратегічних пріоритетів”, своєю чергою, випливають “стратегічні напрями” та “стратегічні завдання” [37].

Попри належність категорій “інтересу” та “цілі” до зовнішньополітичної практики та їхньої аналітичної значущості на рівні теорії зовнішньої політики держави, задля адекватнішого осмислення доцільно звернутися до їхнього трактування у межах філософії, зокрема спираючись на діалектику як теорію розвитку, оскільки це дасть змогу як в теорії, так і в зовнішньополітичній діяльності глибше аналізувати зміст цих категорій. Проте, з урахуванням вищесказаного, пріоритет надамо категорії “цілі”.

По-перше, йдеться про тісний взаємозв’язок категорій “інтересу” та “цілі” із іншими категоріями діалектики, зокрема категоріями об’єктивного (матерія, об’єктивне, субстанція, зміст, дійсність, необхідність) та суб’єктивного (дух, свідомість, матерія, ідеальне, суб’єктивне, форма, можливість, свобода) [44, с. 77] та місце “інтересу” та “цілі” у межах категоріального ряду необхідність – потреба – інтерес – ціль (повніший ланцюг передбачає конкретизацію інтерес – абстрактна ціль – завдання – конкретна ціль [44, с. 112]), де необхідність і потреба часто вживаються як синоніми, хоча, окрім моменту потреби, необхідність має ще й відтінок неминучості, поняття ж “інтересу” порівняно з “потребою” містить певну націленість на конкретний клас матеріальних та духовних предметів, абстрактна ціль – неповністю сформульоване завдання, а чітко сформульоване завдання передбачає конкретну ціль [44, с. 118]. Також простежується діалектика “можливості” та “дійсності” крізь призму категорії “цілі”, завдяки цільовому перетворенню можливості на

дійсність. Помітний і зв'язок “цілі” із категоріями “соціального простору” та “соціального часу”, де “ціль” розглядається як цільовий психологічний просторово-часовий континуум [36, с. 58; 43, с. 13].

Ці зв'язки є універсальними, тому також поширюються і на зовнішню політику. Однак, оскільки інтереси та цілі розглядаються як причини зовнішньої політики, зазначимо, що поняття “цілі”, уникаючи крайнощів детермінізму та телеологізму, трактується як ідеальна причина людської діяльності [21, с. 183–184].

Розуміння цих діалектичних зв'язків має надзвичайно важливе значення у прийнятті стратегічних державних рішень, зокрема й зовнішньополітичного характеру, та належного аналітичного забезпечення цього процесу – наявності об'єктивної всебічної інформації у сфері міжнародних відносин. Приміром, вітання європейських аспірацій України представниками ЄС означає лише можливість досягнення стратегічної мети зовнішньої політики України – інтеграції в європейський політичний, правовий, економічний, соціальний та культурний простір [10; 12]. Однак для цього Україна повинна виконати певні критерії, щоб перетворити можливість на дійсність, а для цього потрібні чіткі цілі коротко-, середньо- та довготермінового характеру.

По-друге, на рівні зовнішньополітичного прогнозування та планування важливо розуміти діалектику “цілі”, “засобу” та “результату”. Так, ціль і засоби взаємно детерміновані, але засоби володіють більшим суверенітетом, ніж цілі, оскільки їх як таких ще не існує. З іншого боку, розподіл цілей і засобів відносний, оскільки засіб може бути проміжною метою. Результат ж буде необхідно відрізнитися від поставленої цілі, оскільки засіб-поняття нетотожний реальному засобу, а результат у ході постановки цілі уявляється лише в загальних рисах і коректується під час діяльності [31, с. 22, 44; 36, с. 59–60, 62; 43, с. 28]. З цього випливає, що поставлених цілей ніколи не можна досягти повною мірою, оскільки, окрім згаданого, людське пізнання об'єктивних потреб і можливостей нетотожне їм, тому часто під час цілереалізації спостерігається, окрім цілі-результату, поява “залишку”, тобто того, що не планувалося [27, с. 142, 146; 43, с. 16]. Тому у ході внутрішньополітичних трансформацій та змін глобального характеру певної корекції зазнали й зовнішньополітичні завдання України у сенсі їхньої пріоритетності. Так, якщо на зорі незалежності таким пріоритетом був захист її політичної незалежності, а питання захисту прав та інтересів громадян України згадувалося більшою мірою як типове завдання дипломатичної служби [29, с. 38], то в умовах зростання світових міграційних потоків та масштабів української трудової міграції (від 0,5 до 2 млн. осіб щорічно [42, с. 53]), це питання переросло у розряд найгостріших проблем вітчизняної зовнішньої політики [30]. Хоча, безперечно забезпечення політичної незалежності на захист державного суверенітету є пріоритетом зовнішньої політики та політики національної безпеки будь-якої держави світу.

По-третє, аксіологічний момент “цілі” як поняття, що, з одного боку, абсорбує певні соціальні та індивідуальні цінності, ідеали та очікування та духовно ними детермінується, а, з іншого боку, відбувається оцінка тих чи інших цілей та результатів як за допомогою їхнього порівняння з еталонними, так і на основі індивідуальної та суспільної значущості [43, с. 111–112; 44, с. 154–155]. Однак якщо на побутовому рівні виникають емоційні оцінки, то на теоретичному – раціональні [44, с. 157]. Прикладом цього можуть слугувати певні “національні стереотипи” та “міфи”, зокрема сприйняття частиною громадян України НАТО як “агресивного воєнного блоку”, Росії як “ворога № 1”, США в контексті “загрози американського імперіалізму” тощо, що пов'язано із особливостями історико-психологічного характеру та специфікою “національних цінностей” та “стереотипів” як таких, що характеризуються порівняною інерційністю [32]. На фаховому ж рівні робляться оцінки співпраці із НАТО, Росією та США у контексті національних інтересів України, визначення “плюсів” та “мінусів” двосторонньої співпраці. Втім, цінності є нерозривним елементом “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі”, оскільки неурядування системи національних цінностей при розробленні державної політики у сфері національної безпеки та зовнішньополітичної стратегії автоматично ставить під сумнів її можливу ефективність. Так, в Законі “Про Основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року простежується зв'язок між “потребою”, “інтересом” та “цінністю”, а “національні інтереси” дефініювані як “життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства в державі, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток” [10].

По-четверте, щодо критеріїв оцінки цілей на етапі їхнього формування, зокрема у зовнішньополітичній сфері, то йдеться про відображення цілей та їхньої оцінки в офіційних нормативно-правових актах – стратегії, концепції, доктрині, плані, програмі діяльності тощо – як проміжній ланці між теорією та практикою, як керівництву до практичних зовнішньополітичних дій [43, с. 122–124]. Серед таких оцінювальних критеріїв:

1. Наукова обґрунтованість.
2. Реальність, тобто співвідношення цілей із можливостями їхньої реалізації.
3. Адекватність цілей суспільним потребам.
4. Оптимальність – ступінь ефективності запропонованих документом шляхів і засобів реалізації цілей.

Зазначимо, що у вітчизняній зовнішньополітичній практиці нормативно-правовий акт концептуального характеру (Основні напрями зовнішньої політики України) прийнято 2 липня 1993 року й він і досі не зазнав змін, хоча окреслені у ньому реалії вже вповні не відповідають ні міжнародно-політичним процесам, ні зовнішньополітичним завданням України. У сфері національної безпеки України до зовнішньополітичної царини належить зовнішня складова національної безпеки, тобто захист життєво важливих інтересів України у сфері міжнародних відносин, концепцією та стратегією слугують вже згадані вище Основи національної безпеки та Стратегія національної безпеки відповідно. Такого роду нормативно-правові акти важливі не лише з пізнавального погляду, а й в контексті їхньої інструментальної функції, тобто як керівництва до дій для органів влади та їхніх посадових осіб, що займаються питаннями зовнішньополітичного характеру.

Отже, центральні поняття теорії зовнішньої політики “національний інтерес” та “зовнішньополітична ціль” потребують не лише належного теоретичного аналізу у межах власної дисципліни, але й на рівні філософії як теорії методології й подальшого застосування методологічних напрацювань у ході зовнішньополітичного планування та прогнозування, де адекватнішим бачиться використання поняття “цілі”, а не “інтересу”, що більш властиво на рівні теорії. У теорії та практиці зовнішньої політики заслуговує на увагу філософське діалектичне тлумачення “інтересу” та “цілі” в їхньому взаємозв’язку з іншими філософськими категоріями “об’єктивного” та “суб’єктивного”, взаємодетермінації цілі – засобу – результату, специфіки цілереалізації, урахування аксіологічного аспекту цільової діяльності, нерозривної єдності “цілі” та “цінності”, а також застосування критеріїв оцінювання зовнішньополітичних програмних документів крізь призму їхньої наукової обґрунтованості, реальності, адекватності та оптимальності.

Перспективними бачаться подальші наукові розробки у сфері понятійно-категоріального апарату міжнародно-політичної науки та зовнішньополітичного аналізу та окремих понять-категорій (приміром “національного інтересу” та “зовнішньополітичної цілі”) із використанням теоретико-методологічного інструментарію інших наук, де ці поняття застосовуються, а також загальнофілософської методології.

1. Булгаков В.А. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.01 – теорія та істор. пол. науки / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 167 с.
2. Веселовський С.Г. Ідентифікації громадян України як чинник її зовнішньополітичного розвитку: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2000. – Розділ 3.
3. Вівчарик М. Національна ідея в державотворчих процесах України // Незалежність України: історичні витоки та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 5-й річниці незалежності України. – К.: Інститут історії НАН України, 1997. – С. 165–171.
4. Внешняя политика развивающихся стран: общие проблемы и методология исследования / Отв. ред. Г.И. Мирский. – М.: МО, 1983. – 240 с.
5. Войтенко В.П. Україна: десять років самотності. Системний погляд на безсистемні реалії. – Львів: Універсум, 2001. – 143 с.
6. Врублевський В.А., Хорошковський В.І. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. – К., 1997. – 426 с.
7. Головки В.В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 23–33.
8. Дударьов В.В. Зовнішня політика європейської середньої держави за умов глобалізації (на прикладі Великої Британії, Польщі та України): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.04 – пол. пробл. міжнар. систем та глоб. розв. / ІСЕМВ НАН України. – К., 2003. – 218 с.
9. Жижко С. Українська ідея – національна ідея // Українська національна ідея. Наук. збірник. – К.: Українська видавнича спілка, 1998. – С. 64–68.
10. Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року № 964 ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
11. Залізняк Л. Про українську націю та національну ідею // Українська національна ідея. Наук. збірник. – К.: Українська видавнича спілка, 1998. – С. 71–83.
12. Зовнішньополітичні пріоритети України // <http://www.mfa.gov.ua>.
13. Камінський Є. В ім’я національних інтересів. Чинники ефективності нашої зовнішньої політики // Політика і час. – 2001. – № 2. – С. 52–60.
14. Касьянов Г.В. “Нація” і “націоналізм”: слова і терміни // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 3–14.
15. Кириченко В.І. Для прийдешніх поколінь // Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 45–50.
16. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи та глобальний розвиток: Навч. посібник. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004. – С. 104–109.
17. Котельников В.С. Определение национальных интересов: версия государственного строительства в Украине в контексте мирового опыта // Полис. – 2000. – №6. – С. 136–147.
18. Кукулка Ю. Проблемы теории международных отношений: [Пер. с пол.]. – М.: Прогресс, 1980. – 320 с.
19. Люба О. Геополітичні напрямки сучасного етнонаціонального поступу України // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2002. – Вип. 12. – С. 80–85.
20. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Політологія

- міжнародних відносин: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 176 с. 21. Макаров М.Г. Категория “цель” в домарксистской философии. – Л.: Наука, 1974. – 188 с. 22. Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2002. – С. 137–145. 23. Манжола В.А. Забезпечення національних інтересів України в контексті сучасних тенденцій світової політики // Матеріали “круглого столу” на тему “Зовнішня політика України: сучасний стан та перспективи зміцнення” від 12 листопада 2003 року. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – С. 6–7. 24. Мельник В.В. Национальная идея, национальное самосознание, национальный характер: политологический анализ // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА. – Вип. 15. – 2003. – С. 152–172. 25. Онищук В. Національна ідея: особливості функціонування в постсоціалістичному просторі // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2002. – Вип. 12. – С. 30–34. 26. Палій Г.О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.05 – етнополітол. та етнодержавознавство / Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – К., 2005. – 191 с. 27. Плеснер Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 96–151. 28. Поздняков Э.А. Нация. Национализм. Национальные интересы. – М.: АО Изд. группа “Прогресс” – “Культура”, 1994. – 128 с. 29. Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 року // Україна на міжнародній арені: Зб. докум. і матер., 1991–1995 роки: У 2-х кн. / [Упор.: Будяков В.В. та ін.; Редкол.: Удовенко Г.Й. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Кн. 1. – С. 37–53. 30. Пріоритетні завдання Міністерства закордонних справ України на 2007 рік // <http://www.mfa.gov.ua>. 31. Ропаків Н.И. Категория цели: проблемы исследования. – М.: Мысль, 1980. – 128 с. 32. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: Дис. на здоб. наук. ступ. докт. наук з держ. управл. за спец. 25.00.01 – теорія та істор. держ. управл. / Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. – К., 2004. – 417 с. 33. Ситник П.К., Дербак А.П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: Монографія. – К.: НІСД, 2004. – 226 с. 34. Сіренко О. Національний інтерес як фактор сприяння встановленню національної ідентичності // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2002. – Вип. 12. – С. 115–121. 35. Стародуб Т.С. Процеси формування регіональної ідентичності України як чинник її зовнішньої політики в галузі безпеки: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 21.01.01 – основи національної безпеки держави (політичні науки) / РНБО України; НІПМБ. – К., 2005. – 161 с. 36. Стечкин О.Я. “Цель” как философская и этическая категория: Учеб. пособие. – Тула: Тулгоспединститут, 1975. – 90с. 37. Указ Президента України “Про Стратегію національної безпеки України” від 12 лютого 2007 року // <http://www.rada.gov.ua>. 38. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхи її забезпечення: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. пол. наук за спец. 23.00.01 – теорія та історія політичних наук / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 202 с. 39. Хрусталев М.А. Основы теории внешней политики государства: Учеб. пособие. – М.: Университет дружбы народов, 1984. – 80 с. 40. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания. – О.: Астропринт, 1999. – 306 с. 41. Цыганков П.А. Теория международных отношений: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2002. – 590 с. 42. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури: Монографія / РНБО України, НІПМБ; За заг. ред. С.І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2004. – 352 с. 43. Чунаева А.А. Категория цели в современной науке и ее методологическое значение; (Цель и деятельность). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 147 с. 44. Яценко А.И. Целеполагание и идеалы. – К.: Наук. думка, 1977. – 275 с. 45. Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities. – Cambridge, 1998. – 293 p. 46. Prizel I. National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine. – Cambridge, 1998. – 443 p. 47. Wilson A. Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith. – Cambridge ed.: Cambridge University Press, 1997. – 300 p.